

Bornholms historie

Vikingetid (750-1050)

Vikingetid er en overgangsperiode imellem forhistorisk og historisk tid. For første gang kendes nu skriftlige kilder, der mere detaljeret omtaler nordiske forhold, men beskrivelsen af vikingetiden må overvejende baseres på arkæologiske fund. Et særligt kendetegn for vikingerne, uanset hvor de kommer i Europa, er mændenes sværd og kvindernes parvise sæt af skålfornede spænder. Vikingetidens begyndelse sættes ved tiden omkring 750, hvor de skålfornede spænder bliver almindelige i hele Norden. Skellet mellem oldtid og middelalder sættes ved vikingetogternes ophør omkring 1050, et tidspunkt der på Bornholm falder sammen med kristendommens indførelse.

I de skriftlige kilder omtales Bornholm første gang som Burgenda-land i angelsakseren Wulfstans beskrivelse af en rejse fra Hedeby til Truso omkring 890. Bornholm har sin egen konge, siges det. Beretningen findes bevaret i Kong Alfred af Wessex angelsaksiske oversættelse af spanieren Orosius verdenshistorie. Anden gang Bornholm omtales, i Adam af Bremens skildring af Norden omkring 1070, medregnes øen (Holmus) som værende en del af det danske kongerige. Ifølge samme beskrivelse blev Bornholm først kristnet under biskop Egin, dvs. omkring 1060.

Vikingetiden er i nordisk sammenhæng en storhedstid med kulturpåvirkninger fra vest og øst, plyndrings- og erobringstogter, befolkningstilvækst, økonomisk fremgang, samt intensiveret nær- og fjernhandel. På Bornholm er vikingetiden imidlertid ikke meget synlig. Med hjælp fra metaldetektorer begynder tidens bopladser at blive lokaliseret, men ellers er der kun få synlige levn fra denne storhedstid. Ud over enkeltfund kendes 19 gravpladser, 42 bopladser, 1 borganlæg og 6 førkristne runesten.

Flere af gravpladserne fra yngre jernalder blev fortsat benyttet i ældre vikingetid. De fleste grave fra vikingetid er ligeledes N-S orienterede jordfæstegrave. Ligbrændingsskikken benyttes endnu, men kun få brandgrave kendes. Sandsynligvis under påvirkning fra kristendommen sker der i slutningen af vikingetiden et skifte til Ø-V orienterede grave, hvor de gravlagte placeres med hovedet i V. På Slamrebjerg i Bodilsker har der været et lille gravfelt med Ø-V orienterede grave, der var dækkede af lave jordhøje. Vikingetidens gravfund og gravpladser kendes ligesom i yngre jernalder stort set kun fra Østerlars-Gudhjem området. Her findes også de eneste bevarede og synlige gravanlæg fra perioden. På Bøgebjerg i Risen er der bevaret en hel, næsten uforstyrret gravplads med en snes stenkister opført som kammergrave. Kisterne, hvoraf de 13 er frilagte og synlige, er firkantede, men ellers meget forskelligt dimensioneret, 1-1,25 m i bredden, 1,25-2,5 m i længden, 0,3-0,5 m høje. Flere af gravene er anlagt i forlængelse af hinanden, andre ligner dobbeltgrave. Gravpladsen er ikke blevet totalt undersøgt, og flere runde og ovale stenlægninger dækker sandsynligvis over urørte vikingetidsgrave. En lignende stenkiste findes ligeledes endnu bevaret på Loftsgård-gravpladsen ved Sandager. På denne gravplads er der i ældre vikingetid ud over heste også blevet gravlagt personer, der af amtmand E. Vedel tolkes som trælle, der har måttet lade livet for at følge husfruen eller herren til dødsriget. En anden type grave kendes fra Lillevang (Sletten Camping). Her er der på den stenfyldte flade forstrand blevet anlagt anslået 250 grave med flade rektangulære N-S og NØ-SV orienterede stenrammer, ca. 2,5 m lange og 1 m brede. I centrum af gravene er strandsten blevet anbragt i geometriske mønstre. Næsten hundrede af stenlægningerne blev undersøgt i slutningen af 1800-tallet. De fleste var fundtomme eller indeholdt kun få daterbare vikingetidsgenstande. Herved hundrede af stenlægningerne findes endnu bevarede, men de er meget vanskelige at erkende. De fleste vikingetidsgrave er fattige. Kun fra den allerældste del af perioden fremtræder enkelte kvindegrave som relativt rige. Våbengrave eller veludstyrede mandsgrave fra vikingetid kendes slet ikke fra Bornholm. Bl.a. på grund af dateringsproblemer fremstår især yngre vikingetid som en meget dårlig belyst periode.

Der kendes over 40 runesten fra Bornholm. De fleste er kristne, men mindst 6 sten menes at være ikke-kristne og at kunne henføres til vikingetid. Runestenene opfattes med få undtagelser som mindsten. Den største og kendteste runesten, Brogårdsstenen i Klemensker, er den eneste af de ældre runesten, der ikke alene er sat til minde over en navngiven far eller broder, her omtales også en mor og en søster (dog unavngivne). Stenene fortæller alene, at de er blevet rejst af familiemedlemmer, og beretter desuden om vikingetidens mandsnavne som Alflak, Brune, Bufi, Eskir, Ketil, Svin, Svinkar, Tosta, Thurlak og Vitkar.

Centralt midt på Bornholm i Almindingen ligger Gamleborg. Gamleborg har i vikingetiden og tidlig middelalder (800-1150) været Bornholms hovedfæstning og kongsborg. Borgplateauet, der dækker et areal på 2,5 ha, er 270 m langt i nord-syd retning og 110 m bredt. Gamleborg ligner de ældre tilflugtsborge, men den er yngre end de lokalt forankrede bygdeborge og ligger helt centralt midt på øen. Borgen er placeret på en svært tilgængelig klippeknode. Kun mod syd og nord er skråningerne mere jævne, og her er forsvarsvoldene særlig kraftige, op til 6 m.

Udgravninger i begyndelsen af 1950'erne sandsynliggør, at borgen blev anlagt i vikingetiden.

Under den tilmurede sydport fandtes i et brandlag et stykke af et vikingetids-skålspænde.

Borganlægget fra vikingetiden bestod af en vold af kampesten, der var lagt i ler. Rester af denne vold kan ses i nordøst. Adgang til borgen fik man gennem portene i nord og i syd.

Indgangspartierne er her blevet forstærkede med en voldgrav og ydervold.

Vandhullet, der ses på den nordvestlige del af borgpladsen, har forsynet borgen med vand. Det er sjældent tørlagt, og på bunden har der været en brolægning, som har givet fodfæste for dem, der hentede vand.

Inden for borgområdet er det, især i nord og øst, tydeligt at overjorden er blevet fjernet til voldbyggeriet, nærmest borgens centrale del findes der nogle forsænkede plateauer hvor der kan have stået bygninger.

En engelsk rejseberetning fra 890'erne fortæller, at Bornholm på dette tidspunkt havde sin egen konge. Det kan være denne konge, der opførte Gamleborg som sin centralborg midt på øen. Det kan dog heller ikke helt udelukkes, at det er den danske konges værk. Under Harald Blåtands regeringstid (ca. 940-986) ledes Bornholm ifølge sagaerne af hans jarl Veset. Under Knud den Hellige (1080-86) styres Bornholm af hans høvedsmand Blod Egil. Begge har med stor sandsynlighed resideret på Gamleborg.

Omkring år 1100 ændrede og forbedrede man Gamleborg. Volden omkring den vestlige del af borgplateauet blev forstærket med en 2 m tyk, 275 m lang og op til 6 m høj granitstensmur. Øverst på den gamle jordvold i nordvest blev der muligvis opført et vagttårn. Porten i syd blev muret til og en ny bredere port med tilhuggede granitsten blev åbent i sydvest. Som hjørnestein er her anvendt kvadre af den blå cementsten fra Limensgade. Også nordporten og volden blev forstærket, volden blev gjort dobbelt så bred og indgangen blev tilsvarende forlænget.

De fleste fund fra borgen stammer fra tiden omkring år 1100. Udover sporene efter en kalkovn fra selve ombygningen vidner fund af jernknive, stigsøjler, slibesten, lerkar og vævevægte om en mere fast befæstning af borgen.

Kort tid efter moderniseringen må Gamleborg alligevel være blevet opgivet som befæstning. 700 m vest herfor opførtes, omkring år 1150, Lilleborg som erstatning for den gamle borg. Begge borge blev fredet i 1821.

Koncentrationen af grave i Gudhjem-Melsted området angiver sandsynligvis tilstedeværelsen af en handelsplads. Sandstranden ved Melsted har været ideel til at trække skibe op på, men har ikke kunnet give beskyttelse om vinteren. Den nærliggende Kobbædal vil her have givet en langt bedre beskyttelse mod vind og vejr.

Der er i de senere år blevet fundet spor af mange huse fra vikingetid. I de tørre somre 1989-92 har vikingetidens bådformede huse i forsommeren tegnet sig meget klart som væksthors, især i byg- og hvedemarker. Især omkring Pders Kirke har der kunnet registreres en opfattende vikingetidsbebyggelse. Kun nogle få huse er blevet undersøgt i deres helhed som ved Gudhjem Syd, Gadegård i Poulsker og ved Runegård i Åker. Værkstedbygninger, såkaldte grubehuse, der er

meget almindelige i det øvrige gammeldanske område i yngre jernalder og frem for alt i vikingetid, er endnu ikke fundet på Bornholm.

Vikingetidens bopladser findes oftest på eller ganske nær bopladser fra forudgående perioder, men de fremtræder påfaldende fundfattige. Typisk findes der sortbrændte halvkugle- og spandformede kar. Skår af importeret klæbersten kan forekomme. Hvæssestenene er oftest lavet af lokal sandsten, men importeret norsk gråskifersten kan findes. Af mønter findes tit arabiske dirhem, men ellers er metalfundene meget beskedne. De beskedne fund kan muligvis delvis forklares med, at vikingetidsbebyggelsen på mange sortmuldspladser dækkes af bebyggelseslag fra tidlig middelalder. Bebyggelsen ser på mange måder ud til at ligne det bebyggelsesmønster, der endnu kendes, men der er som i yngre jernalder klare antydninger af, at arealforbruget ikke har været så stort. Det betyder, at flere gårde kan have ligget samlet i små bygder, svarende til de endnu kendte by-gårde, hvor typisk 3 gårde har ligget ganske tæt på række eller i trekantformation.

Flyfotografierne og udgravninger viser, at der i vikingetiden blev bygget storgårde. Langhuse på 40-45 meters længde og 8 meters bredde har ikke været ukendt. På billederne findes også spor af stolpehegn, der har skullet indgærde gårde og marker, men senest i tidlig middelalder er disse hegn blevet afløst af gravede skelgrøfter. Bebyggelsesstrukturen, skel- og hegningssystemet minder påfaldende om billedet af landbebyggelsen fra før udskiftningen i 1800-tallet, som det er kortlagt på de ældste matrikelkort fra 1816-18. Hele det historisk kendte system med ind- og udmark og store dele af vejnettet kan derfor muligvis føres tilbage til vikingetid.

Flere af øens stednavne kan antages at gå tilbage til vikingetid, enkelte kan også være ældre. Hidtil har alene Tejn og Tingsted været henført til vikingetid, men de fleste af bebyggelsesnavnene med by-endelsen, der angiver samlinger af gårde, som f.eks. Grødby, Risby og Tjørneby, kan også føres tilbage til vikingetid.